

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ <i>Малога Олексій, Діанова Наталія</i>	68
СКІФИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЗА ДАНИМИ АНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ <i>Мунтян Вадим, Бруяко Ігор</i>	76
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИКА ВІКТОРА РЕВЕГУКА <i>Нестеренко Тетяна, Бабенко Людмила</i>	81
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОРИ УРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1991 РОКУ: ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ КАНАДИ <i>Норенко Іван, Савченко Віктор</i>	86
ОБЛИЧЧЯ НЕПу В ОДЕСІ: ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗШАРУВАННЯ У 1920-х РОКАХ <i>Павлов Роман, Савченко Віктор</i>	90
ХОЛЕРА І ВОДОПОСТАЧАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ У ГУБЕРНСЬКИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ М. ПОЛТАВА) <i>Пешков Дмитро</i>	96
ЗЕМЛЕРОБСЬКІ КУЛЬТИ ГРЕЦЬКОГО НІКОНІЯ <i>Родідял Дар'я, Скерська Олена</i>	105
НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ СПОРУД НА ПОЛТАВЩИНІ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ПЕРІОД 1920-х – 1960-х РОКІВ <i>Сергієнко Вадим</i>	110
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОДЕСИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ <i>Сердюк Володимир, Стаценко Дмитро</i>	118

Павлов Р. Є.

аспірант 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Савченко В. А.

д. і.н., професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 316.334.5(477.83)"1921/1929"

ОБЛИЧЧЯ НЕПу В ОДЕСІ: ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗШАРУВАННЯ У 1920-х РОКАХ

Дослідження розглядає вплив Нової економічної політики (НЕП) на структуру у місті Одеса протягом 1920-х рр. Воно аналізує роль НЕПу у формуванні соціальної структури та визначає основні економічні та соціальні перетворення, акцентує увагу на економічних аспектах його впливу, що сприяє кращому розумінню соціальних динамік того часу.

Ключові слова: Одеса, Нова економічна політика (НЕП), непмани, «лішенці», безробітні, радянська бюрократія, соціальне розшарування, економічні зміни.

Одеса протягом 1920-х рр. переживала важливий етап змін, що стосувалися як економічного, так і соціального життя. Ключовим чинником цих змін була Нова економічна політика (НЕП), яка вплинула на формування соціальної структури міста. Шляхом вивчення економічних і соціальних трансформацій, розкриваються ключові аспекти соціально-економічного життя Одеси.

Метою дослідження є висвітлення впливу Нової економічної політики на соціальне розшарування міста Одеса у період 1920-х рр.

НЕП, введений після завершення громадянської війни в Радянському Союзі, мав на меті відновлення економіки країни та введення елементів ринкових механізмів. Одеса, як важливий економічний та культурний центр, стала ареною для реалізації нововведень НЕПу, що призвело до значних змін у соціальній структурі міста. Економічні реформи, впроваджені в цей період, сприяли формуванню нових соціальних груп та розширенню можливостей для підприємництва.

Роль НЕПу у формуванні соціальної структури Одеси виявилася значною, зокрема в контексті залучення національних меншин до соціального життя міста. Наприклад, статистика свідчить про різноманітність участі нацменшин у радах Одеської губернії, що відображає різні етнічні групи та їх роль у міському самоврядуванні. «Ступінь участі нацменшостей у радах Одеської губернії співпадав з національним складом населення. Усього у міських радах губернії нацменшості склали 31%, у сільрадах – 12%. В Одеському окрузі у сільрадах їх було 29%, Херсонському – 17%, Балтському – 7,8%; Миколаївському – 13,2%; Зинов'євському – 6,7%, Первомайському – 8,7%. В Одеському і Миколаївському більшість займали німці, Балтському і Херсонському – євреї, особливо у землеробських колоніях. Усього на Півдні України було створено 85 національних сільрад: 46 – німецьких, 11 – єврейських, 9 – болгарських, 14 – молдавських, 2 – польські, 1 – литовська, 2 – білоруські» [1, с. 1]. Однак, разом з економічними можливостями, НЕП також став причиною соціальних напружень, особливо щодо нерівного доступу до ресурсів та можливостей для розвитку. Це спричинило формування нових соціальних конфліктів у місті.

НЕП призвів до появи економічних змін, які стимулювали міграційні процеси в місто, хоча треба зазначити, що більшість селян тікали від штучного голоду 1921–1923 рр. Це призвело до зміни демографічної структури міста, збільшення кількості робочої сили [2, с. 51].

Економічна політика НЕПу вплинула на місцеве населення Одеси у 1920-ті рр. через кілька механізмів. По-перше, відмінності в економічному підході порівняно з попередніми роками, такими як відновлення приватної власності та ринкові

механізми, дозволили розвинутому шару підприємців та торговців збільшити свій вплив. Це призвело до зростання бізнесу та підприємництва в Одесі, стимулюючи економічний розвиток. Другим наслідком було підвищення рівня зайнятості через розвиток промисловості та торгівлі. Зростала конкуренція за робочі місця та погіршувалася якість життя для деяких соціальних груп.

Економічна політика НЕПу стимулювала соціальні зміни та перетворення. Зростання економічних можливостей для певних соціальних груп, таких як підприємці та промисловці, призвело до посилення їхнього впливу в суспільстві та розвитку нових соціальних еліт. Одночасно, підвищенням рівня зайнятості та заробітної плати для робітників промисловості, нерідко супроводжувалася експлуатацією та погіршенням умов праці, що породжувало соціальні конфлікти та напругу в місті.

У період Нової економічної політики в Одеській губернії 1920-х рр. тотальне безробіття стало проблемою через економічні перетворення, що відбувалися. НЕП призвів до зміни економічної структури, зокрема, до переходу від військового комунізму до більш ліберальної економічної політики. Однак цей перехід супроводжувався рядом проблем, включаючи масове звільнення працівників з військової промисловості, зменшення виробництва в деяких галузях, а також зміну вимог до робочої сили. Внаслідок цього багато людей залишилися без роботи, адже їхні попередні робочі місця стали займатися конкурентнішими приватними підприємцями.

Непмани в Одесі періоду Нової економічної політики (НЕП) відігравали значну роль у розвитку приватного підприємництва та торгівлі. Вони вкладалися в розвиток міської інфраструктури, створюючи нові ринки та підприємства. Непмани надавали фінансову підтримку соціальним та культурним ініціативам у місті. В Одесі у 1921 р. представниками ділових кіл за короткий термін було зібрано понад 1,5 млрд. крб. на користь голодуючих (грошовимиз наками зразка 1921 р.) [3, с. 203].

У Одесі 1920-х рр., в період Нової економічної політики, сформувалися особливі соціальні групи, відомі як «червоне дворянство» та «лишенці». «Червоне дворянство» включало

впливових чиновників-бюрократів та впливових представників комуністичної партії, які контролювали політичні та економічні процеси в місті. «Лишенці» склалися з колишньої еліти, яка зазнала репресивного тиску з боку держави: «Цю категорію, окрім класично приналежних (волоцюги, повії, кримінальні злочинці та ін.), почали поповнювати представники колишньої культурної, економічної, політичної, військової еліти, котрі зазнали репресивного тиску з боку держави. Для позначення використовувалися різні терміни, одним з яких став – «позбавленці» (рос. – «лишенцы») [4, с. 19]. Взаємовідносини між цими групами були напруженими та динамічними. «Червоне дворянство» ставилося до «лишенців» з певною придорогою, оскільки бачило в них потенційну загрозу для свого впливу.

У соціальному та економічному житті Одеси 1920-х рр виділялися дві впливові групи: «червоне дворянство» та непмани. Непмани, які були активними учасниками нового приватного підприємництва, були зацікавлені в підтримці безробіття через низьку заробітну плату, що дозволяла їм здешевити робочу силу та збільшити свої прибутки. Взаємодія між «червоним дворянством» та непманами формувала корупцію в країні і негативно впливала на економічні відносини того часу. НЕП використовувався в інтересах окремих груп, які часто перепліталися в пошуках власного «гешефту».

Інтелектуальна еліта міста, включаючи письменників, митців та науковців нерідко стикалася з репресіями та обмеженнями щодо своєї творчості та політичних переконань. Це призводило до загострення конфліктів між інтелігенцією та владою, а також до формування опозиційних груп, які виступали проти ідеології та практик радянського режиму. Разом з позитивними аспектами, культурні зміни також відображали соціальні нерівності та конфлікти. Нерідко культурні інновації були привілеєм окремих соціальних груп, тоді як інші залишалися відстороненими від цих процесів через обмежений доступ до матеріальних культурних ресурсів. Інтелігенція брала активну й безпосередню участь в акціях протирадянської влади, звинувачуючи останню в голоді, розрусі й епідеміях. Так, на початку 1922 р. викладачі Одеської державної медичної

академії надіслали лист протесту, у якому констатували свою участь у боротьбі з голодом й епідеміями. Доведені життям до майже жебрацького, а в більшості випадків і повного жебрацького стану – голоду, холоду й повної відсутності одягу і білизни – викладачі Медичної академії протестують проти такого ставлення влади до вищої школи та її працівників» [5, с. 191-192].

Сільська інтелігенція у період НЕПу відіграла важливу роль у соціальному та культурному розвитку України, включаючи місто Одесу. Складаючись з учителів, сільських лікарів, клерків та селян-інтелектуалів, сільська інтелігенція відчувала певне поліпшення у своєму становищі завдяки реформам НЕПу, які сприяли розвитку сільського господарства та підтримці освіти та культури у сільських районах: «Сільська інтелігенція України у добу непу поширювала свою культурно-освітню діяльність під достатньо жорстким ідеологічним пресингом більшовицької партії» [6, с. 202]. Водночас, сільська інтелігенція стикалася з обмеженим доступом до культурних та освітніх ресурсів, недоліками у розвитку сільських громад та соціальною ізоляцією. У цілому, її роль полягала в сприянні розвитку сільських громад та зближенні міської та сільської культур, впливаючи на соціальну та культурну динаміку України в цей період.

Дослідження впливу Нової економічної політики на соціальне розшарування міста Одеса у період 1920-х рр. є важливим для розуміння економічних та соціальних змін того часу. Розширення приватного підприємництва та інвестицій, а також індустріалізація привернули нові соціальні шари до міста, що сприяло формуванню нових економічних та культурних реалій. Однак, разом з економічним зростанням приходив виклик соціальної нерівності, якій відображав складність соціальних динамік цього періоду.

Список використаних джерел

1. Котляр Ю. Національні меншини південно-українського села в добу непу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 2010. №19.

- С. 3-19. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13556/01-Kotliar.pdf>
2. Драмарецький Б. Б. Демографічна трансформація міського населення України в першій половині 20-х рр. XX ст. *Вчені записки*. 2021. Том 32(71). №3. 358 с. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/3_2021.pdf#page=59
 3. Волосник Ю. Благодійництво приватних підприємців України в роки непу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія*. 2014. №49 (спец. вип.), С.201-205. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>
 4. Стародубець Г. М., Стародубець В. О. «Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2019 №27. С. 19–25. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28578/1>
 5. Шейко В. М. Інтелігенція і влада в Україні перших років НЕПу. *Культура України. Серія: Культурологія: збірник наукових праць*. 2018. URL: [https:// pdfs.semanticscholar.org/](https://pdfs.semanticscholar.org/)
 6. Цьомра Т. Умови та характер культурної роботи сільської інтелігенції Української СРР у добу непу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2008. №14. С. 199-202. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar>